

VI. MAKSE- JA ARVELDUSSÜSTEEM

PANKADEVAHELISE ARVELDUSSÜSTEEMI ARENDAMINE 2000. AASTAL

2000. aastal jätkus uue pankadevahelise arveldussüsteemi väljatöötamine ja rakendamine ning uuele süsteemile õigusliku raamistiku loomine. Erinevalt Eesti Panga praegusest arveldussüsteemist, milles arveldatakse nii suur- kui ka jaemakseid, hakkab uus süsteem koosnema kahest alamsüsteemist: tähtajalisest netoarveldussüsteemist jaemaksete arveldamiseks ja reaaliajalisest brutoarveldussüsteemist suurmaksete arveldamiseks.

Uue arveldussüsteemi loomine aitab vähendada nii arveldustega seotud tehnoloogilisi kui ka likviidsusriske, tugevdada Eesti finantssektorit ja suurendada usaldust selle vastu. Lisaks võimaldab uus süsteem võtta pankadevaheliste maksete puhul kasutusele täiendavaid makseinstrumente. Võimalus sooritada pankadevaheliste makseid reaaliajas on aga oluline samm edasi arveldusteenuste pakkumisel nii krediidasutustele kui ka nende klientidele.

Tähtajalise netoarveldussüsteemi töölerakendamiseks on loodud õiguslik alus. Eesti Panga poolt hallataval mitmepoolsel tasaarveldusel põhineva maksesüsteemi toimimine eeldab nii keskpanga poolt antud õigusaktidega kehtestatud regulatsiooni kui ka lepingute sõlmimist maksesüsteemi liikmete ja Eesti Panga vahel. Samuti otsustati luua maksesüsteemi liikmeile võimalus lahendada maksetega tekkinud vaidlusi kohtuväliselt. Selleks on loomisel Maksesüsteemide Ekspertide Nõukogu Vahekohtu institutsioon. Tähtajaline netoarveldussüsteem käivitub 2001. ning reaaliajaline brutoarveldussüsteem 2002. aastal.

Eesti Panga arveldussüsteemis 1999. aastal toimunud arveldatud maksete arvu ja käibe järsk vähenemine, mis oli tingitud eelkõige suurpankade ühinemisest, asendus 2000. aastal vastavalt 6- ja 19%lise suurenemisega (vt tabel 6.1). Kuni 50 000kroonised maksed moodustasid 2000. aastal 97% maksete koguarvust ning 13% nende käibest. Enam kui miljonikroonised maksed moodustasid ainult 0,2% maksete koguarvust, kuid käibes oli nende osa 73%.

MAKSEVAHENDID

Sularahas algatatud maksete osa moodustas 2000. aastal 3% krediidasutuste vahendusel arveldatud maksete arvust ning 0,4% käibest. Võrreldes 1999. aastaga vähenes sularahamaksete arv ligi kaks korda.

Analoogiliselt eelnenud aastatega kasutati ka 2000. aastal sularahata maksevahenditest kõige rohkem **maksekorraldust**, mis moodustas sularahata maksete arvust 65% ja käibest 99,4% (vt tabel 6.2). **Paberil maksekorralduste** asemel kasutatakse järjest enam mugavamat ja odavamalt internetipangandust. Võrreldes 1999. aastaga kasvas **internetipanga maksekorralduste** käive rohkem kui kahekordseks ning nende osatähtsus maksete koguarvust ulatus 16%ni. **Tele- ja telefonipanga maksekorralduste** osa maksete koguarvust oli vastavalt 35 ja 2%.

Tabel 6.1. Eesti Panga kaudu arveldatud maksed

		Kokku	Muut võrreldes eelnenud aastaga (%)	Keskmiselt pangapäevas	Osatähtsus makse suuruse järgi (%)		
					0 -50 000 kr	51 000 - 1 000 000 kr	üle 1 000 000 kr
1996	Maksekorralduste arv (tuh tk)	8 748,8	40,8	34,2	96,1	3,7	0,2
	Tehingute maht (mln kr)	212 249,4	42,1	829,1	19,5	25,9	54,7
	Makse keskmine suurus (tuh kr)	24,3	–	–	–	–	–
1997	Maksekorralduste arv (tuh tk)	10 891,1	24,5	43,0	95,9	3,9	0,2
	Tehingute maht (mln kr)	323 830,6	52,6	1 280,0	14,0	21,1	65,0
	Makse keskmine suurus (tuh kr)	29,7	–	–	–	–	–
1998	Maksekorralduste arv (tuh tk)	11 096,9	1,9	43,9	96,3	3,5	0,2
	Tehingute maht (mln kr)	331 157,5	2,3	1 308,9	13,5	18,5	68,0
	Makse keskmine suurus (tuh kr)	29,8	–	–	–	–	–
1999	Maksekorralduste arv (tuh tk)	10 335,0	-6,9	41,2	97,3	2,6	0,1
	Tehingute maht (mln kr)	234 967,3	-29,1	938,9	15,3	18,4	66,4
	Makse keskmine suurus (tuh kr)	23,0	–	–	–	–	–
2000	Maksekorralduste arv (tuh tk)	10 918,8	5,7	43,2	97,4	2,4	0,2
	Tehingute maht (mln kr)	279 210,8	18,8	1 103,6	12,7	14,1	73,2
	Makse keskmine suurus (tuh kr)	25,6	–	–	–	–	–

Tabel 6.2. Maksed maksevahendite lõikes 2000. aastal

	Käive (mln kr)	Maksete arv (tuh tk)	Keskmine suurus (tuh kr)
Sularahamaksed	4 605,6	1 292,7	3,6
Sularahata maksed	1 254 414,8	48 081,6	26,1
Tšekid	262,2	18,6	14,1
sh reisitšekid	25,3	6,1	4,1
muud tšekid	236,9	12,5	19,0
Kaardimaksed	5 912,0	14 023,2	0,4
Otsekorraldused	680,0	2 783,8	0,2
Maksekorraldused	1 247 203,0	31 256,0	39,9
sh püsikorraldused	4 741,8	826,5	5,7
paberil maksekorraldused	302 244,2	4 628,8	65,3
telepanga maksekorraldused	390 677,6	17 110,8	22,8
telefonipanga maksekorraldused	3 430,7	1 022,1	3,4
internetipanga maksekorraldused	44 407,4	7 657,8	5,8
SWIFT	501 701,4	10,0	50 145,1
Määramata	357,7	0,1	4 967,4
Kokku	1 259 020,5	49 374,3	25,5

Deebet-tüüpi maksevahenditest kasutati 2000. aastal endiselt kõige rohkem **kaardimakseid**, mis moodustasid 28% maksete koguarvust. Võrreldes 1999. aastaga suurenes kaardimaksete arv üle 59% ning käive ligi 53%. Väga kiiresti on pangateenuste kasutajad omaks võtnud **otsekorralduse**, mida kasutati 2000. aastal enam kui 2,7 miljoni makse teostamiseks. Võrreldes 1999. aastaga suurenes otsekorralduste arv rohkem kui kolm korda ning nende osa maksete koguarvust 6%le.

2000. aasta lõpuks olid krediidasutused kokku väljastanud üle 850 000 pangakaardi, millest 27% olid passiivsed, st nendega ei tehtud ainsatki maksetehingut. 95% pangakaartidest olid **deebetkaardid** (vt tabel 6.3). **Krediitkaarte** oli 2000. aasta lõpuks väljastatud üle 43 000. Aastaga kasvas krediitkaartide arv enam kui kahekordseks. Selle peamiseks põhjuseks võib lugeda pankade uusi tooteid – vaba tagasimaksetähtajaga ning aastamaksuta krediitkaarti ja järeilmaksukaarti, samuti seniste krediitkaartide

soodsamaks muudetud kasutustingimusi. Kohalikke pangakaarte oli 2000. aasta lõpuks 0,5% kõigist pangakaartidest, s.o ligi kakskümmend korda vähem kui 1999. aastal.

Tabel 6.3. Eestis välja antud pangakaardid (tuh tk)

	1996	1997	1998	1999	2000
Kohalikud deebetkaardid	381,3	406,1	292,3	59,5	4,5
sh sularahakaardid	116,3	56,5	51,0	15,1	4,5
maksekaardid	265,0	349,6	241,5	44,3	–
Rahvusvahelised deebetkaardid	42,7	186,3	386,1	690,0	810,6
Deebetkaardid kokku	424,0	592,4	678,5	749,5	815,1
Kohalikud krediitkaardid	–	0,1	–	–	–
Rahvusvahelised krediitkaardid	9,6	14,9	19,2	20,5	43,3
Krediitkaardid kokku	9,6	15,0	19,2	20,5	43,3
Pangakaardid kokku	433,6	607,4	697,6	770,0	858,4

Pangaautomaatide hulk Eestis suurenes aastaga 39 võrra ja 2000. aasta lõpuks oli neid kokku 630 (vt tabel 6.4). Ligi 90% automaatidest võimaldab kasutada mis tahes riigis väljastatud enamlevinud rahvusvaheliste kaubamärkidega pangakaarte. Müügikohti, kus on võimalik kaardiga tasuda, oli 2000. aasta lõpus 4 084, nende hulk suurenes aasta jooksul veerandi võrra.

Tabel 6.4. Pangaautomaadid ja pangakaarte aktsepteerivad müügikohad

	1996	1997	1998	1999	2000
Pangaautomaadid kokku	230	427	490	591	630
sh riskitasutuses olevad pangaautomaadid	*	331	433	530	564
sularaha sissemakse funktsiooniga pangaautomaadid	–	12	8	9	10
Sularahaautomaadid	230	279	307	203	203
Sularaha- ja makseautomaadid	*	110	126	327	361
Makseautomaadid	*	38	57	61	66
Müügikohad, kus saab tasuda pangakaardiga	1 200	2 153	2 586	3 267	4 084

SULARAHANÕUDLUS

Eesti Panga üks põhiülesandeid on rahuldada ühiskonna sularahanõudlust Eesti kroonide järele. Selle tagamiseks korraldab keskpank lähtuvalt vajadusest uute pangatähtede ettevalmistamist ja tellimist, säilitab oma varahoidlas sularahavarusid ning annab sularaha krediitiasutustele välja ja võtab neilt seda ka vastu. Et tagada sularaha kvaliteet, asendatakse ringluses kulunud pangatähed ja mündid uutega.

RINGLUSSE LASTUD PANGATÄHED JA MÜNDID NING NENDE STRUKTUUR

2000. a 31. detsembri seisuga oli sularaha ringluses kokku 7 277,4 mln kr, millest 1 075,7 mln kr ehk 15% oli Eestis tegutsevate krediitiasutuste kassades ja 6 201,7 mln kr ehk 85% krediitiasutustevälises majanduskäibes. 2000. aastal kasvas ringluses oleva sularaha kogusumma suhteliselt mõõdukalt – 628,6 mln kr võrra.

Koguselt oli aasta lõpul kõige rohkem ringluses 500- ja 100krooniseid pangatähti (vt tabel 6.5). Ringluses oleva sularaha struktuuri muutumise tendentsid säilisid. Aasta jooksul suurenes oluliselt nii 500krooniste

Tabel 6.5. Ringluses olevad pangatähed ja mündid aasta lõpu seisuga

Nimiväärtus	Summa (mln kr)				Arv (mln tk)			
	31.12.97	31.12.98	31.12.99	31.12.00	31.12.97	31.12.98	31.12.99	31.12.00
1 kroon	12,0	11,1	7,5	5,8	12,0	11,1	7,5	5,8
2 krooni	12,6	13,9	16,6	18,9	6,3	7,0	8,3	9,4
5 krooni	31,5	30,5	30,9	33,0	6,3	6,1	6,2	6,6
10 krooni	65,1	61,9	61,3	62,5	6,5	6,2	6,1	6,3
25 krooni	127,5	126,9	144,3	154,9	5,1	5,1	5,8	6,2
50 krooni	88,7	72,4	61,7	57,0	1,8	1,4	1,2	1,1
100 krooni	1 207,3	1 058,9	1 082,9	1 055,8	12,1	10,6	10,8	10,6
500 krooni	3 837,9	3 970,5	5 185,9	5 818,2	7,7	7,9	10,4	11,6
Pangatähed kokku	5 382,8	5 346,1	6 591,1	7 206,2	57,8	55,4	56,3	57,6
5 senti	2,2	2,2	2,2	2,2	43,7	43,6	43,6	43,5
10 senti	6,0	6,8	7,7	8,3	60,0	67,8	77,0	83,5
20 senti	8,5	9,6	11,0	12,0	42,3	48,1	54,9	60,0
50 senti	7,8	8,4	9,3	10,4	15,7	16,7	18,7	20,7
1 kroon	18,9	4,1	14,1	25,0	18,9	4,1	14,1	25,0
5 krooni	9,1	8,8	8,6	8,2	1,8	1,8	1,7	1,6
Käibemündid kokku	52,5	39,8	52,9	66,1	182,5	182,1	210,1	234,4
Meenemündid	3,3	4,7	4,8	5,0	0,0	0,1	0,1	0,1
Kõik kokku	5 438,5	5 390,7	6 648,8	7 277,4	x	x	x	x

kui ka 2krooniste arv. Ülejäänud pangatähtede kogus ringluses muutus suhteliselt vähe. Küll aga suurenes ringluses kõigi Eesti Panga poolt emiteeritavate käibemüntide arv, v.a 5kroonised mündid, millele tarbijad eelistavad sama nimiväärtusega pangatähti. Eriti kiiresti kasvab ringluses ühekrooniste müntide arv. Need asendavad sama nimiväärtusega kulunud pangatähti.

Hoolimata käibemüntide mahu suhteliselt suuremast kasvust võrreldes pangatähtedega, moodustus ringluses oleva sularaha kogusumma peaaegu täielikult pangatähtedest (99%), käibemüntide osa oli alla 1% (vt tabel 6.6). Üle nelja viiendiku pangatähtede kogusummast moodustasid 500kroonised

Tabel 6.6. Ringluses olevate pangatähtede ja müntide struktuur aasta lõpu seisuga (%)

Nimiväärtus	Summa (mln kr)				Arv (mln tk)			
	31.12.97	31.12.98	31.12.99	31.12.00	31.12.97	31.12.98	31.12.99	31.12.00
1 kroon	0,2	0,2	0,1	0,1	20,8	20,0	13,3	10,1
2 krooni	0,2	0,3	0,3	0,3	10,9	12,6	14,8	16,4
5 krooni	0,6	0,6	0,5	0,5	10,9	11,0	11,0	11,5
10 krooni	1,2	1,2	0,9	0,9	11,3	11,2	10,9	10,9
25 krooni	2,4	2,4	2,2	2,1	8,8	9,2	10,3	10,7
50 krooni	1,6	1,4	0,9	0,8	3,1	2,6	2,2	2,0
100 krooni	22,4	19,8	16,4	14,7	20,9	19,1	19,2	18,3
500 krooni	71,3	74,3	78,7	80,7	13,3	14,3	18,4	20,2
Pangatähed kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
5 senti	4,2	5,5	4,1	3,3	24,0	24,0	20,8	18,6
10 senti	11,4	17,0	14,5	12,6	32,9	37,2	36,6	35,6
20 senti	16,1	24,2	20,8	18,1	23,2	26,4	26,2	25,6
50 senti	14,9	21,0	17,7	15,7	8,6	9,2	8,9	8,8
1 kroon	36,0	10,2	26,7	37,8	10,4	2,2	6,7	10,7
5 krooni	17,3	22,2	16,2	12,4	1,0	1,0	0,8	0,7
Käibemündid kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Meenemündid	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kõik kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	x	x	x	x
sh pangatähed	99,0	99,2	99,1	99,0	x	x	x	x
mündid	1,0	0,7	0,8	0,91	x	x	x	x
meenemündid	0,1	0,1	0,1	0,1	x	x	x	x

ning ca seitsmendiku 100kroonised pangatähed. Muude pangatähtede osatähtsus oli tunduvalt väiksem. Seoses 500krooniste pangatähtede osatähtsuse kasvuga suurenes ringluses oleva pangatähe keskmine väärtus 2000. aastal kaheksa krooni võrra ja oli 31. detsembri seisuga 125 krooni. See näitaja iseloomustab ringluses oleva sularaha struktuuris toimunud muutusi – oluliselt on suurenenud suurema nimiväärtusega pangatähtede osakaal. Ringluses oleva keskmise käibemündi väärtus oli 28,2 senti.

SULARAHA LIKUMINE

Sularaha liikumist Eesti Panga ja krediidasutuste vahel iseloomustab tabel 6.7, millest nähtub, et 2000. aastal väljastati Eesti Pangast 11 655,1 mln kr ja panka tagastati 11 025,1 mln kr. Koguliselt väljastati Eesti Pangast 2000. aastal 83,3 mln pangatähte ja 24,7 mln münti ning Eesti Panka tagastati 82,1 mln pangatähte ja 0,2 mln münti. Seega tagastati münte nagu eelnenud aastatelgi oluliselt vähem kui neid väljastati. Võrreldes 1999. aastaga vähenes Eesti Panga ja krediidasutuste vaheline müntide käive, samas suurenes järsult pangatähtede käive.

Tabel 6.7. Sularaha liikumine Eesti Panga ja krediidasutuste vahel

	Summa (mln kr)		Arv (mln tk)			
	Eesti Pangast väljastatud	Eesti Panka tagastatud	Eesti Pangast väljastatud		Eesti Panka tagastatud	
			pangatähed	mündid	pangatähed	mündid
1997	5 861,6	5 409,6	71,8	20,6	71,0	4,7
1998	6 285,4	6 314,0	60,0	19,8	62,2	3,9
1999	8 245,8	6 986,5	61,6	28,3	60,7	1,2
2000	11 655,1	11 025,1	83,3	24,7	82,1	0,2

Keskpanga tagastatud pangatähed ja mündid sorteeritakse. Selle käigus eraldatakse käibekõlbmatud pangatähed ja mündid. Käibekõlblik sularaha lastakse uuesti ringlusse, -kõlbmatu aga hävitatakse. 2000. aastal kõrvaldati ringlusest 25,6 mln käibekõlbmatut pangatähte üldsummas 1 486,7 mln kr (vt tabel 6.8).

Tabel 6.8. Ringlusest kõrvaldatud käibekõlbmatud pangatähed aasta lõpu seisuga

Nimiväärtus	Summa (mln kr)				Arv (mln tk)			
	31.12.97	31.12.98	31.12.99	31.12.00	31.12.97	31.12.98	31.12.99	31.12.00
1 kroon	4,6	5,1	4,9	1,5	4,6	5,1	4,9	1,5
2 krooni	4,5	8,4	7,7	9,2	2,3	4,2	3,9	4,6
5 krooni	18,4	32,9	22,3	27,5	3,7	6,6	4,5	5,5
10 krooni	48,4	63,8	43,4	29,7	4,8	6,4	4,3	3,0
25 krooni	122,7	116,1	117,1	77,1	4,9	4,6	4,6	3,1
50 krooni	83,8	57,1	56,4	34,6	1,7	1,1	1,1	0,7
100 krooni	866,1	730,7	845,5	567,8	8,7	7,3	8,4	5,7
500 krooni	762,6	1 184,9	1 100,1	739,2	1,5	2,4	2,2	1,5
Kokku	1 911,1	2 199,0	2 197,4	1 486,7	32,1	37,7	34,0	25,5

UUTE PANGATÄHTEDE KASUTUSELEVÖTT, SULARAHA EKSPERTIIS

2000. aastal lasti käibele Eesti Panga väljatöötatud tehnilise spetsifikatsiooniga, uuendatud kujunduse ja turvamärkidega 500kroonine pangatäht. Sel pangatähel on kasutusele võetud rida

uusi ja kaasaegseid turvaelemente: uus käsitsi graveeritud C. R. Jakobsoni portree, demetalliseeritud mikrotekstiga ääristatud holograafiline turvaelement, portreed kujutav vesimärk, optiliselt muutuv värv, ultraviolettkiirguses fluorestseeruvad kiukesed ja fluorestseeruv demetalliseeritud tekstiga turvaniit, spetsiaalne märk nägemispuudega inimestele ja varjatud elemendid, mis tõstavad oluliselt pangatähe turvalisust ning võimaldavad seda võltsingutest paremini eristada. Pangatähe kujundas Vladimir Taiger ning selle trükkis Bundesdruckerei GmbH (Saksamaa).

Rahalaboratooriumis teostati ekspertiis 1 080 ringluses füüsiliselt kulunud ja rikutud Eesti pangatähe kahjustuste põhjuste ning pangatähtedel toimunud muutuste tuvastamiseks, samuti ekspertiis 253 võltsitud Eesti pangatähe kohta. Pankade tellimisel teostati Ameerika Ühendriikide, Austria, Itaalia, Leedu, Prantsuse, Rootsi, Saksamaa, Soome, Suurbritannia ja Venemaa võltsimistunnustega pangatähtede autentsuse uurimusi ning koostati selle kohta ekspertarvamusi.

Eesti Panga, Eestis tegutsevate pankade ja Pankade Kaardikeskuse ASi töötajatele korraldati US Secret Service'i esindajate osavõtul seminar, kus tutvustati uusi sularahavõltsinguid ja kaardipettuste skeeme. Hansapanga harukontorite peakassapidajatele korraldati sularaha turvaelementide ja võltsraha tuvastamise koolitus.